

Derl. DONALD QUATAERT - ERIK JAN ZÜRCHER
Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler
1839-1950

*Workers and the Working Class in the Ottoman Empire
and the Turkish Republic 1839-1950*

© 1995, Donald Quataert & Erik J.Zürcher

Published by arrangement with I.B. Tauris & Co Ltd, London

Bu kitabın ilk baskısı, 1995 yılında, I.B. Tauris & Co Ltd, London'ın katkılarıyla yapılmıştır.

İletişim Yayınları 473 • Tarih Dizisi 46

ISBN-13: 978-975-470-672-7

© 1998 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-3. BASKI 1998-2011, İstanbul

4. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Asena Günal

DİZİ KAPAK TASARIMI Suat Aysu

KAPAK SEDA Mit

KAPAK FOTOĞRAFI Roberto A. Sanchez

UYGULAMA Hüsnü Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3

Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
DONALD QUATAERT
ERIK JAN ZÜRCHER

**Osmanlı'dan Cumhuriyet
Türkiye'sine İşçiler
1839-1950**

*Workers and the Working Class in the Ottoman
Empire and the Turkish Republic 1839-1950*

ÇEVİREN *Cahide Ekiz*

DONALD QUATAERT State University of New York (Binghamton) tarih bölümünde profesör olarak görev yapmaktadır. Osmanlı ve Ortadoğu tarihi üzerine pek çok çalışması vardır. *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1882-1908: Reactions to European Economic Penetration* (New York University Press, 1983) isimli çalışması Türkçe'ye *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş* adıyla çevrilmiştir (Yurt Yayınları, 1987) ve bu alanda önemli bir yere sahiptir. Quataert'in diğer bir önemli çalışması, *Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire, 1800-1914*'dir (Isis Press, 1992). Quataert'in *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution* (Cambridge University Press, 1993) adlı kitabı, Türkçe'de *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü* (İletişim Yayınları, 1999); *The Ottoman Empire 1700-1922* (Cambridge University Press, 2000) adlı kitabı ise *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922* (İletişim Yayınları, 4. baskı, 2006) adıyla yayımlanmıştır. Zonguldak Kömür Madenleri'nin tarihi üzerine yaptığı araştırma *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920*, [çev. Azat Zana Gündoğan-Nilay Özok Gündoğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2009] adıyla yayımlanmıştır.

ERIK JAN ZÜRCHER 1977-97 yılları arasında Nijmegen Üniversitesi'nde çalıştı. 1989-99 yılları arasında Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün Türkiye bölümünü yönetti. 1993-97 yılları arasında Amsterdam Üniversitesi'nde Türkiye Tarihi kürsüsünde görev aldı. 1997 yılından itibaren Leiden Üniversitesi Türkiye Çalışmaları kürsüsünde çalışmaya başlayan Zürcher, pek çok üniversitede misafir öğretim üyeliği yaptı. Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi üzerine uzmanlaşan Zürcher'in eserleri şunlardır: *The Unionist Factor 1905-1926*, E.J. Brill, 1983 (*Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, 1987; İletişim Yayınları, 3. baskı, 2003), *The Progressive Party 1924-1925*, E.J. Brill, 1991 (*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Bağlam Yayınları, 1992; İletişim Yayınları, 2. baskı, 2007), *Turkey, A Modern History*, I.B. Tauris, 1993 (*Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 1995), tek başına derlediği *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma* (İletişim Yayınları, 3. baskı, 2006) ve Mete Tunçay ile birlikte derledikleri *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire 1876-1923*, I. B. Tauris, 1994 (*Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*, İletişim Yayınları, 1995), Donald Quataert ile birlikte derledikleri *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950*, I.B. Tauris, 1995 (*Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, İletişim Yayınları, 1998).

İÇİNDEKİLER

Önsöz / Erik Jan Zürcher	7
Giriş / Donald Quataert	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923 / Yavuz Selim Karakışla	27
İKİNCİ BÖLÜM	
Şam'ın Militan Tekstil İşçileri: Ücretli Zanaatkârlar ve Osmanlı İşçi Hareketi, 1850-1914 / Sherry Vatter	55
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Selânik'teki İşçiler, 1850-1912 / Donald Quataert	97
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-40 / Feroz Ahmad	123
BEŞİNCİ BÖLÜM	
Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-40 / Erdal Yavuz	155
ALTINCI BÖLÜM	
İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek / Mehmet Şehmus Güzel	197
YEDİNCİ BÖLÜM	
Sonsöz: Halk Yığınlarının Bugünkü Durumu / Çağlar Keyder	225

ÖNSÖZ

Erik Jan Zürcher

Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (International Institute of Social History - IISH) ve I. B. Tauris'in Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti'nin modern tarihi üzerine hazırladıkları yayın dizisinin ikinci kitabını okuyuculara sunmaktan büyük mutluluk duyuyorum.

Birinci kitap *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire** 1994'te yayınlandığı zaman da belirttiğim üzere, bu incelemeyi oluşturan makaleler, IISH'nin alanında uzmanlığıyla tanınan kişileri belli bir konu etrafında biraraya getirerek sınırlı mali kaynaklarını en verimli şekilde kullanma çabasının ürünüdür. Daha önceki projede olduğu gibi, bu sefer de enstitünün öncelikli araştırma alanları çerçevesinde bir konu seçilmiş, konunun önde gelen uzmanıyla temas kurulup, kendisine Amsterdam'da iki seminer çalışması yapmak amacıyla sayıları 6 ile 10 arasında değişen bir uzmanlar ekibi oluşturması çağrısında bulunulmuştur.

(*) Türkçesi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* adı ile yayınevimize basılmıştır (Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher der. 1995, İletişim, İstanbul).

Bu işe kalkışmaktaki amacımız Osmanlı ve Türk işçi sınıfının bir anatomisini ortaya çıkarmaktı. Neyse ki şansımız yaver gitti; projeyi yürütecek kişi olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem sosyo-ekonomik tarihi üzerine yayınladığı eserlerle yeni ufuklar açan Profesör Donald Quataert'i (SUNY, Binghamton) bulduk.

Enstitü'nün Amsterdam'daki merkezinde Mart 1992 ve Nisan 1993'te iki günlük seminerler gerçekleştirilmiştir. Profesör Quataert başkanlığındaki bu seminerlere Dr. Sherry Vatter (Los Angeles), Profesör Feroz Ahmed (Boston), Dr. Şehmus Güzel (Paris), Yavuz Selim Karakışla (o tarihlerde Binghamton'daydı; şu anda İstanbul'da Koç Üniversitesi'nde), Dr. Çağlar Keyder (Binghamton) ve Profesör Erdal Yavuz (Ankara) katılmışlardır. İlk buluşmada araştırma gündemi ele alınıp düzenlenmiş ve taslak haldeki makaleler eni konu incelenerek, üzerlerinde gerekli değişiklikler yapılmıştır. İkinci buluşmada ise son haline kavuşturulan bu makaleler tartışmaya açılmıştır. Her iki oturumda da en ilginç tartışmalar tanım sorununda odaklanmıştır: Sınai işgücünü oluşturan nedir? İşçi ne zaman işçi olur? Osmanlı işçileri kendilerini nasıl tanımlıyorlardı? Kimlik meselesi, loncada teşkilatlanmış emek gücü ile lonca dışındaki emek gücü arasındaki ilişki, lonca türü işçi örgütleri ile daha modern işçi örgütlerinin ilişkileri, üzerinde özellikle durulan konulardı.

Bu kitabın ortaya çıkmasına vesile olan proje, iki alanda –Osmanlı/Türk sosyal tarihi ve genel olarak emeğin tarihi– halihazırda devam eden akademik tartışmaya katkıda bulunma girişimi olarak görülebilir. Osmanlı ve Türk sosyal tarihi söz konusu olduğunda, işgücünün büyüklüğü ve yapısı ile işçilerin yaşam ve çalışma koşullarına dair sorular karşımıza çıkmaktadır. Donald Quataert bir makalesinde¹

1 Donald Quataert, 'Labor and Working Class History During the Late Ottoman Period, c. 1800-1914', *Turkish Studies Association Bulletin* (1992), 357-69.

1970'lerde Osmanlı tarihinin ayrı bir alan olarak ilgiye değer bulunmasıyla beraber bugüne kadar sosyo-ekonomik tarih incelemelerinin ağırlıklı uzmanlık dalı haline geldiğine işaret etmiştir. Bunu söylemek belki biraz abartılı olabilir. Kurumlara, kültüre ve “zihniyete” dair incelemeler öneminden bir şey yitirmiş değildir. Nitekim 1974'de kurulup, sözü edilen alanlara yoğunlaşan uluslararası uzman kuruluş CIEPO (Comité International d'Etudes Pré-Ottomanes et Ottomanes / Uluslararası Osmanlı ve Osmanlı-Öncesi Araştırmaları Komitesi), Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi üzerine ilki 1977'de başlayan konferanslar yanında önemini muhafaza etmiştir. Ancak son yirmi yılda sosyo-ekonomik tarih incelemelerinde bir patlama yaşandığı da su götürmez bir gerçek. Quataert'in aynı makalede parmak bastığı diğer bir gerçek ise bu incelemelerde büyük boşlukların bulunduğu, özellikle de işçilere dair karanlıkta kalan noktaların olduğu. Bunun nedeni kısmen arşiv kaynaklarında yatmaktadır. Mevcut kaynaklar devletin ya da loncalar ve dini kurumlar gibi devletle resmi ilişkileri olan, sırtını ona dayayarak varolan kuruluşların ilgi alanına giren konular hakkında olunca, araştırmacılar da ister istemez bu konulara yöneliyorlar. Sonuç olarak karşımıza çıkan işçi portresinde üç açıdan eksiklikler görülüyor. Birincisi, gerek devlet gerekse lonca kayıtları norm koyucu nitelikte; yani bize söyledikleri gerçek durum değil, olması gereken durum. İkincisi, işçiler günlük yaşantılarıyla değil, ancak sorun çıkarıp normlara karşı geldiklerinde sahneye çıkıyorlar. Üçüncüsü, kırsal yörelerdeki işçiler, kadınlar ve çocuklar gibi Osmanlı ekonomisinde hayati rol oynayan işçi gruplarının neredeyse esamesi bile okunmuyor.

1923 sonrası Türkiye Cumhuriyeti tarihine baktığımızda da, durum çok farklı değil. O dönemde artık loncalar yok ama, Kemalist cumhuriyetin tarihini bu sefer de devletin gö-

zünden gördüğümüz yadsınamaz bir gerçek. Bu durumun sorumlusu arşiv kaynaklarından ziyade (bu arada arşivlerin çoğuna erişmenin mümkün olmadığı da gözönünde bulundurulmalıdır), bizzat tarihçilerin bakış açısıdır. Yıkımın ardından anka kuşu gibi doğan yeni Türkiye görüntüsü dönemin tarihçilerini öyle bir sarhoşluğa itmişti ki, onlar, başta bürokrat-asker kökenli erkânın çağdaşlaşma projesi olmak üzere dikkatlerini kurumsal, kültürel ve ideolojik değişim üzerinde yoğunlaştırmışlardı. Çağdaşlaşma projesinin “halkçılık” kisvesi altında işçiyi ve köylüyü bastıran yönüne tarihçiler pek ilgi göstermemişlerdi.

İşte elimizdeki projeyi beraber gerçekleştirdiğimiz uzmanların bir amacı da sözü edilen eksiklikleri gidermeye çalışmaktır. Bunda kısmen de olsa başarı sağladığımız, doğru yoldayız demektir.

Daha önceden de belirttiğim gibi, bu kitabın Osmanlı ve Türk işçi sınıfı yanında katkıda bulunmayı amaçladığı diğer bir tartışma da işçi sınıfı tarihinin gelecekteki yönelimidir. Meslekdaşım Marcel van der Linden’in kısa bir süre önce yazdığı makalede de işaret ettiği gibi,² gittikçe yükselen bir “postmodern” rölativizm akımıyla karşı karşıyayız: Bu yeni akım farklı perspektifleri benimseyen iki tür emek tarihçisinin çalışmalarını dayandırdığı varsayımlara karşı duyulan kuşkulardan alıyor kaynağını; perspektiflerden biri, devrimci sınıf bilincini ve işçilerin kitle halinde örgütlenmelerini tarihin muzaffer adımı olarak algılamak, ikinci perspektifi benimseyen daha genç kuşak tarihçiler ise “kaçınılmaz” zannedilen sonuçların umulduğu şekilde gerçekleşmemesinden şaşkın halde nedenleri, niçinleri açıklamaya çalışıyorlar. Günümüzün emek tarihçisi ise kısmen, kadınları ve etnik sorunları konu alan çalışmaların, kısmen de siyasi de-

2 Marcel van der Linden, ‘The Future of Labour History’, yıllık lisansüstü eğitim semineri, McMaster University, 26 Ekim 1994.

ğışimin etkisinden olacak, işçi sınıfı tarihindeki geleneksel yaklaşımın ziyadesiyle tek boyutlu olduğunu; “sınıf” olgusunun gerek birey, gerekse gruplarda birbiriyle zıtlaşan ve kaynaşan pek çok olgu (cinsiyet, etnik köken, din) üzerinde yükseldiğini idrak etmiş durumdadır. İşçi sınıfını anlatan bu çağdaş tarihçiler arasında yeni boyutların ve perspektiflerin arayışı devam ediyor.

Amsterdam’daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü geleneksel olarak solun siyasi örgütlenmeleri (en başta sosyalizm ve anarşizm) üzerine yayınladığı kaynak eser ve araştırmalarla tanınıyor tabiatıyla. Enstitü’nün zengin kazanımlarında da kökleşen bu gelenek hâlâ canlılığını korumakla birlikte, IISH araştırma birimi “emeğin tarihinde yeni kavramları” ikinci planda önemli bir uzmanlık dalı olarak belirlemiştir. Bunda amaç, hem zaman hem de mekân olarak emek tarihçisinin geleneksel sınırları dışına çıkıp mukayeseli araştırmalara yönelmek; yani 18. yüzyıl öncesine giderek, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dışındaki ülkelerde emeğin tarihine bakmaktır. Enstitü’nün, Batılı olmayan toplumlardan edinilen bulguların ışığında emeğin tarihine yeni boyutlar getirerek, onu çeşitlendirme çabalarına bu kitabın harç olmasını yürekten ümit ediyorum.

Bana son söz olarak; kitabın akıcı, tutarlı bir bütün olarak okuyucuya sunulacak hale kavuşturulmasında emeği geçenlere –kitabı yayına hazırlayan Donald Quataert’e, metnin tashihini yapan Selen Simpson’a ve basım için filme alan Miriam Meekels ile Edward Gerrits’e– buradan teşekkür etmek düşüyor.

Amsterdam, Nijmegen, Ocak 1995